

6. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 — 1830. — К.: Основи, 1996. — 318 с. — С. 20-33; Зінченко А. Л. З історії селянського руху Правобережної України у XVIII — першій половині XIX ст. // УІЖ. — 1991. — № 1. — С. 36-46. — С. 36-37; Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период. — Днепропетровск, 1960. — 488 с.
7. Винтер Э. Папство и царизм. — М.: Прогресс, 1964. — 532 с.; Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII — перша половина XIX ст. — К.: Вища школа, 1991. — 127 с.; Плохий С. Н. Папство и Украина. — К.: Вища школа, 1989. — 223 с.
8. Регламент, данный Санкт-Петербургской римско-католической церкви // Законодательство Екатерины II. — Т. I. — М.: Юридическая литература, 2000. — С. 997-1006.
9. Винтер Э. — Вказ. праця. — С. 151-161.
10. ПСЗРИ. — Собрание 2. — Т. XXVI. — № 20053. — С. 823-829.
11. Крижанівський О. — Вказ. праця. — С. 76.
12. Винтер Э. — Вказ. праця. — С. 191.
13. Об учреждении в городе Могилеве архиепископства римско-католического исповедания и о разных распоряжениях относительно устройства римской церкви в России // Законодательство Екатерины II. — Т. I. — С. 1012-1014.
14. Там само.
15. Там само.
16. Законодательство Екатерины II. — Т. I. — С. 1007.
17. Зінченко А. Л. — Вказ. праця. — С. 37.
18. Крижанівський О. — Вказ. праця. — С. 16.
19. ПСЗРИ. — Собрание I. — Т. XXV. — № 19070. — С. 750-754.

А. І. Федорова

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА В ЦАРСЬКИЙ ТА РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Релігійне питання в Україні в останні часи привертає все більше і більше уваги, адже будувати демократичні стосунки в країні без урахування конфесійних особливостей, без налагодження відносин з церквою неможливо. Предметом нашого дослідження стала конфесійна політика в царський та радянський періоди, об'єктом — боротьба зі старообрядництвом в Російській імперії та взагалі з церквою в радянські часи.

Старообрядництво — явище, яке виникло після церковної реформи патріарха Никона у 1654 р. Воно не задовольняло своїм існуванням ні царську, ні радянську владу. З ним завжди проводили боротьбу, намагалися припинити існування цієї конфесійної групи. Однак в історії (і не лише) відомі подібні випадки: те, що забороняється, навпаки, виявляє ще більшу стійкість, зміцнюється, прилаштовується до нових умов, однак не припиняє свого існування. Цей досвід старообрядництва, на наш погляд, може бути уроком для нашого сьогодення.

Боротьба зі старообрядництвом — тема, яка не є новою в історії. Особливо активізувалося її вивчення після видання указу 1905 р., коли була проголошена свобода віросповідання. Утиски старообрядців в Російській імперії досліджували С. Князьков [1], С. Мельгунов [2; 3], Я. Ковальчук [4]. Так, С. Князьков вважав, що церковна реформа була проведена надто нетактовно. С. Мельгунов вказував на неможливість розглядання розколу тільки як “протесту неосвіченого середовища проти середовища мислячого” (як подавали виникнення старообрядництва представники синодальної церкви), бо перші розколовчителі, на його думку, були досить освіченими особами.

Зі впровадженням атеїстичної пропаганди в радянські часи з’являються нові тенденції в цій проблемі — дослідники вбачають деякі спільні моменти в боротьбі зі старообрядництвом у царські та боротьбі з церквою взагалі в радянські часи. Так, О. І. Солженіцин звертає увагу на те, що церковна трагедія в ХХ ст. сталася в Радянському Союзі не випадково, а як воздаяння за попередні церковні гріхи. В посланні Собору Російської Закордонної Церкви 1974 р. він зазначав:

“Я осмелюсь остановить внимание собравшихся еще на... трехсотлетнем грехе нашей Русской Церкви..., грехе, в котором Церковь наша — и весь православный народ! — никогда не раскаялись, а значит грехе..., могущем быть причиною кары Божьей над нами, не избытой причиною постигших нас бед.

Я имею в виду, конечно, русскую инквизицию: притеснение и разгром устоявшегося древнего благочестия, угнетение и расправу над 12-ю миллионами наших братьев, единоверцев и соотечественников, жестокие пытки для них, вырывание

языков, клещи, дыбы, огонь и смерть, лишение храмов, изгнание за тысячи верст и далеко на чужбину...

...Мы обрекли их на гонения, вполне равные тем, какие отдала нам возмestно атеисты в ленинско-сталинские времена... И это непоправимое гонение — самоуничтожение русского корня, русского духа, русской целостности — продолжалось 250 лет (не как сейчас) — и могло ли оно не отдаться ответным ударом всей России и всем нам?” [5].

Схожість конфесійної політики царської Росії та атеїстичної політики радянської влади відзначали і старообрядці — ті, які на собі це відчули. Серед цих старообрядців особливе місце займає Ф. Ю. Мельников (1874-1960) — видатний старообрядницький начотчик, церковний письменник, який відкрито виступав проти ідеології матеріалізму та атеїзму, вів диспути з Луначарським, Бухаріним, Троцьким. З 1918 р. він був змушений переховуватися спочатку в Сибіру, на Кавказі, а з 1930 р. — в Бессарабії та Румунії. В 1922 р. Ф. Ю. Мельников був заочно звинувачений у справі “Про контрреволюцію та переховування церковних цінностей” та засуджений до розстрілу [6].

Протягом 1930-40-х рр. Ф. Мельников пише “Краткую историю древлеправославной (старообрядческой) Церкви”, яка на сьогодні є найбільш повною історією старообрядницької церкви. Звісно, на сторінках своєї книги він не міг уникнути асоціативних порівнянь:

“Главным и весьма настойчивым вдохновителем гонений на старообрядцев как николаевского времени, так и последующего царствования, был знаменитый митрополит Московский Филарет. Все те меры, которые он проектировал вместе с императорами Николаем I и Александром II против старообрядчества и которые были применены к нему во всей их полноте и с беспощадной жестокостью, впоследствии, именно в наше уже время, применили безбожники-большевики ко всем религиям и исповеданиям в России, в том числе и к самой бывшей господствующей церкви, так нетерпимо относившейся к старообрядцам. Умный и проницательный Филарет не предусмотрел, что его проектами и мерами в будущем воспользуются самые коварные и самые злостные враги Христа и Бога” [7, с. 181-182].

Російська дослідниця О. П. Єршова в роботі “Старообрядче-

ство и власть” [9] розглядає взаємовідносини старообрядців та держави з середини ХІХ ст. до 1918 р. Вона торкається питань розвитку старообрядницького суспільства, законодавчої діяльності урядових структур, вивчення цих питань як у дореволюційній, так і сучасній історіографії.

З новітніх досліджень можна виділити роботу М. Дзюбенко “Борьба с церковью: трансляция опыта”, в якій автор піднімає, на мій погляд, дуже цікаве питання: як в традиційно православній країні, якою до революції вважалась Російська імперія, змогли статися події, що призвели до появи тисяч і тисяч новомучеників, знищення тисяч і тисяч храмів, майже повного викорінення віри? Він робить висновок, що, скоріш за все, народ був внутрішньо підготовлений до участі в цих зlodіяннях, які не були для нього новиною [9]. Дійсно, не можна не погодитися з М. Дзюбенко, що інформованість та оперативність молододі радянської влади не може не дивувати, оскільки вона в досить короткі строки зуміла виробити цілий комплекс протицерковних заходів. Адже відомо, що для боротьби з будь-яким явищем, його, перш за все, необхідно належним чином вивчити. А у складі партапарату майже не було ні колишніх церковних діячів, ні дослідників церкви (за рідким виключенням, наприклад, В. Д. Бонч-Бруєвича — дослідника сектантства та старообрядництва).

Отже, не викликає сумніву той факт, що в боротьбі з церквою політичні та каральні органи нової радянської атеїстичної держави користувались чужим досвідом, а саме — боротьбою уряду та синодальної церкви зі старообрядництвом та сектантством. Цей досвід був накопичений інститутами царської влади та протистоарообрядницькими місіонерами синоду не за одну сотню років. Вся антицерковна політика Радянської держави була безпосередньо пов’язана з політикою Російської імперії щодо старообрядництва та сектантства і стала її логічним продовженням. В даній статті ми проведемо деякі історичні паралелі, щоб показати послідовність (спадкоємність) боротьби з церквою в царські та радянські часи.

Як відомо, боротьба зі старообрядництвом проводилася майже з самого початку його існування. Спочатку уряд не застосовував смертну кару, а лише конфіскацію майна, заслання — саме такими засобами намагався запевнити старообрядців відмовити-

ся від своїх переконань. Пізніше їх стали переслідувати, тримати в зрубах тощо. Священикам було наказано вишукувати тих, хто дотримується старих обрядів, і передавати їх місцевій владі, щоб їх жорстоко упокорювали. Перші вожді старообрядництва піддавались засланням до Сибіру та тюремним ув'язненням (Авакум, Павло Коломенський, Іоанн Неронов та ін.). Особливою стійкістю відрізнялася сувора охоронниця домостроївського порядку бояриня Ф. П. Морозова, яка, не зважаючи на родинні зв'язки з царем, не обминула ув'язнення, вона до кінця свого життя залишилася вірною старим обрядам [10].

Старообрядці змушені були переховуватися, втікати за межі батьківщини, приховувати свою приналежність до старообрядницького віросповідання.

Петро I провів реорганізацію пануючої церкви, що призвело до появи в її надрах своєрідної інквізиції: в квітні 1722 р. був виданий імператорський наказ, за яким наказувалося священикам доносити цивільному начальству про “навмисні злочинства” — здійснені або задумані діяння проти держави і церкви, які були відкриті на сповіді. Це стосувалося і старообрядців. Одночасно світська влада боролася зі старообрядництвом через Розшукову розкольницьких справ канцелярію.

На наш погляд, Ф. Ю. Мельников досить влучно порівняв 20-і рр. XVIII та XX ст.:

“По требованию синодского Регламента, священник, выпытавший у кающегося его грехи, за которые он должен быть арестован, и сам должен быть арестован, и сам должен с ним ехать “неотложно и неотвратно” в указанные в Высочайшем Указе “места” — “Тайную Канцелярию” (тогдашнюю Чрезвычайку) или в “Преображенский Приказ” (Петровское Гэпэу)” [7, с. 93].

Тобто, Ф. Ю. Мельников вбачав у Надзвичайній Комісії прообраз Тайної Канцелярії, а в Державному політичному Управлінні — Преображенського Приказу. Безперечно, ці органи влади позбавили життя тисячі осіб.

Під час правління Миколи I (1825-1855) всі поступки, даровані попередніми правителями — Петром III, Катериною II, Олександром I — були ліквідовані. Якщо з 60-х років XVIII до 20-х років XIX ст. вбачався курс на послаблення дій відносно старообрядців (заборонено називати старообрядців розкольни-

ками, скасована Розкольницька контора тощо), то з середини 20-х років уряд Миколи I знову бере курс на викорінення старообрядництва.

Миколаївська епоха боротьби з древнеправослав'єм почалася з урядової ухвали 1826 р., згідно з якою зі всіх старообрядницьких молитовних будівель були зняті хрести. Було заборонено споруджувати нові та ремонтувати старі будівлі, приймати до старообрядницької віри православних, проводити богослужіння священникам-втікачам, старообрядець не міг бути обраним на громадську посаду (порівняй з ситуацією в радянські часи: вступати в партію, обіймати високі посади мав лише атеїст), в судах заводилися окремі журнали в справах розкольників тощо [3, с. 17-23; 11].

Підтверджуючу тезу, що старообрядництво внаслідок го-нінь, переслідувань лише укріплювалося, зазначимо, що у відповідь на намагання Миколи I знищити старообрядництво, в Австро-Угорщині у 1846 р. була заснована старообрядницька Білокриницька ієрархія. Микола I, пригрозивши Австрійській монархії військовим вторгненням, домігся висилки першого старообрядницького митрополита Амвросія, але це вже нічого не змінило: через десять років у старообрядців в Москві був свій архієпископ (безперечно, змушений ховатися від влади), а в межах Росії — більше десяти єпархій і сотні священників.

Оскільки всіма релігійними справами в Росії відала держава, а гнані старообрядці влаштовували свою церкву поза державним контролем, церковно-державна влада відносилася до Білокриницької ієрархії як до політичного ворога; вбачала в Білокриницькій митрополії закордонний антиурядовий центр, замаскований під монастир, який має в Росії своїх агентів в особі старообрядницьких священнослужителів. За цими священниками встановлювався нагляд, їх розшукували по всій країні, переслідували, ув'язнювали тощо [12].

Також в прикордонні території направлялися чиновники. Так, у 1848 р. Міністерство внутрішніх справ відряджає до Бессарабії відомого слов'янофіла І. С. Аксакова з секретним завданням: вивчити положення старообрядців та знайти засоби, які б стали на заваді відносин старообрядців російських та закордонних. Свої роздуми І. С. Аксаков окреслив в “Записках” та листах [13], де, зокрема, зробив висновок, що старообрядці

залишали територію Росію не лише через притиснення віри, а й внаслідок обмеження громадянських прав.

Чиновник Міністерства внутрішніх справ І. П. Ліпранді у дослідженні “Краткое обозрение существующих в России расколов, ересей и сект как в религиозном, так и политическом их значении с некоторыми по сему предмету замечаниями” (1853 р.) [14] зазначав, що закордонні росіяни всіляко прагнули не переривати зв'язків з Росією: вони приймали до себе одновірців, а при потребі самі зверталися по допомогу; будівництво старообрядницьких церков і монастирів велось на гроші, що були зібрані як серед липован, так і серед старообрядців Росії, ікони, книги тощо також частково переправлялися з Росії, державні кордони не складали для липован нездоланих перешкод.

Незважаючи на різноманітні заходи уряду, старообрядці продовжували підтримувати тісні зв'язки зі своїми однодумцями за кордоном.

Як імперська влада та синодальна церква відносилися до старообрядницької ієрархії, так само радянська влада віднеслася до православної (так званої “тихонівської”) ієрархії. Перш за все, для неї було неприйнятне існування будь-якої незалежної ієрархічної організації. Так, у “Вироку Московського Ревтрибуналу в справі московського духовенства і віруючих” від 8 травня 1922 р. по відношенню до різних священиків неодноразово повторюються звинувачення в тому, що вони були членами “організації, званою православною ієрархією”: “...все обвиняемые... не только не принесли раскаяния в совершенных ими преступлениях, но наоборот частью перекладывали ответственность на выше их стоящих членов православной иерархии, ссылаясь на существующую между ними дисциплину, которой они якобы не могли не подчиниться...” [15].

Як прибічників Вілокриницької ієрархії, так і представників тихонівської ієрархії підозрювали в зносінах з іноземними державами, що, на думку висуваючих звинувачення, шкодило Російській імперії, Радянській Росії, давало підстави для виникнення будь-яких змов проти держави.

Як до революції старообрядницької, так після революції всі без виключення священослужбовці та миряни переслідувалися за сповідання віри, за що платили не лише свободою,

але й самим життям. Царський уряд до 1905 р. з більшою чи меншою наполегливістю намагався знищити старообрядницьке священство. Особливо в цьому сенсі відрізнився Микола I, який поставив перед собою завдання протягом свого правління повністю покінчити зі старообрядництвом. І як порівняння можна навести “безбожні п’ятирічки” та обіцянка М. С. Хрущова показати в 1980 р. по телевізору “останнього попа”.

10 травня 1827 р. вийшов указ, згідно якому старообрядницьким священникам заборонялося переїздити з повіту в повіт і з губернії в губернію для здійснення духовних потреб, “у разі ж переїздів поступати з ними, як з бродягами”. Аналогічним чином ухвала ВЦВК і РНК про релігійні об’єднання від 8 квітня 1929 р. обмежувала район діяльності служителів культу, релігійних проповідників, наставників і т. п. місцепроживанням членів обслуговуваного ними релігійного об’єднання і місцезнаходженням відповідного молитовного приміщення. Згідно цьому один священник не міг обслуговувати декілька парафій. З цього виходить наступне: якщо релігійне об’єднання не має власного священника, то його згодом легше закрити.

8 листопада 1827 р. було заборонено приймати нових священників на Рогозьке кладовище. В цьому ж році перехід до старообрядництва став розглядатися як кримінальний злочин. В 1832 р. почалися поліцейські чистки духовних центрів старообрядців. В 1836 р. за проханням Священного синоду і новообрядних архієреїв для пошуку священнослужителів стали застосовуватися збройні сили. Військові команди оточували села і невеликі міста. На всіх в’їздах і виїздах виставлялися блокпости, а каральні групи проводили обшуки будівель, де могли ховатися священники, зберігатися богослужбові книги і церковне начиння. Всі застави, кінні станції, порти і річкові переправи були заповнені агентами поліції. В їх задачу входило ретельне стеження за пасажиропотоком, обчислення і арешт старообрядницьких священнослужителів. Спостерігачі були направлені навіть в старообрядницькі храми, де під час служби стежили за тим, щоб у церквах не з’являлося духовних осіб. Всім процесом керували спеціальні секретні противорозкольніцькі комітети, сформовані в кожній губернії (вони склалися з представників синодального духовенства, губерницьких урядовців і поліцейських; ними керували губернатори та єпархіальні архієреї [16].

Позиція радянської влади відносно служителів і активних мирян всіх без виключення конфесій була, звичайно, менш раціональною: разом із зрозумілими вимогами відмовитися від сану і віри висувалися ірраціональні звинувачення в класовій чужості і контрреволюційності (н., в Бессарабії був досить поширеним вирок — “зв’язок з румунською Сігуранцією”).

Радвлада, як і царська, у відносинах зі старообрядцями прагнула звести священнослужителя з висоти його сану і не просто зрівняти з іншими людьми, але принизити, викликати до нього презирство. Про це свідчать не тільки всілякі утиски: оголошення священників “соціально чужим елементом”, дармоїдами; позбавлення їх виборчих прав; жорстока податкова політика (порівняй з подвійним податком на старообрядців при Петрі I); ігнорування священницького сану — єпископи, ієреї, ченці, особливо в перші десятиріччя радвлади, іменувалися в офіційних документах своїми мирськими іменами.

Старообрядницьких єпископів, архієпископів тощо в офіційних документах Російської імперії називали лише з приставкою *лже*. З цього приводу приведемо цікавий випадок: під час коронації імператора Миколи I, старообрядці Ізмаїльського повіту здійснили урочисту службу за государя-імператора та надіслали телеграму, яка була підписана: “Духовный Николаевской церкви Епископ Анастасий, старосты церкви: Бочаров, Григорьев и Белов” [17, с. 237]. Міністр внутрішніх справ під час коронації мав надсилати відповіді на телеграмипоздоровлення. Однак ізмаїльські старообрядці не отримали від нього повідомлення. Замість цього обер-прокурор урядового синоду К. П. Победоносцев надіслав припис бессарабському губернатору — “сделать распоряжение к объявлению означенному в телеграмме Анастасию, что он не имеет права именовать себя епископом, обращаясь к лицу Государя Императора, ибо епископство его не законное” [17, с. 237], що і було зроблено.

Масові депортації, на жаль, також не були винаходом ХХ ст., хоча розвиток транспортних засобів додав їм нечуваних доти масштабів. При розгромі Ветки (так званій “перший вигін”) було захоплено близько 15 тис. осіб, у тому числі жінок і дітей. Їх заслали в Забайкалля, до Східного Сибіру, за 7 тис. км від Ветки. Через 30 років, в 1764 р., відбувся “другий вигін”, жер-

твами якого стали близько 20 тис. осіб. В масштабах XVIII ст. це цілком порівняно зі сталінськими депортаціями.

Переслідування старообрядництва в XIX ст. відобразилося не тільки в забороні старообрядцям вільного відправлення їх релігійних обрядів, але й у конфіскації їх церковного майна, відбиранні церков і розоренні монастирів. Майже все, що спорудили старовіри при російських імператорах від Катерини II до Олександра I, за царювання Миколи I і Олександра II було відібрано, зруйновано або передано єдиновірцям, причому з грубим порушенням діючого законодавства. За радянських часів старообрядницькі церкви піддавалися зносу, продажу, переплануванню (чимало храмів всіх конфесій пристосовано під гуртожитки, будинки культури, склади, фабрики тощо).

В Російській імперії після закриття монастирів і храмів старообрядницькі ікони і дзвони, інше церковне начиння поступали, як правило, або в Міністерство внутрішніх справ, або в духовні консисторії, звідки далі розподілялися по місцевих храмах. Вельми показово, що, коли в 1905 р. імператор Микола II припинив гоніння за віру, МВС за своєю ініціативою повернуло старообрядцям те церковне начиння, яке знаходилося в архіві міністерства; синодальна церква зробити це категорично відмовилася.

В радянські ж часи було проголошено, що всі храми і все церковне начиння, що знаходиться в них, є “загальнонародним надбанням”, за цим слідувала відома вже нам кампанія по вилученню церковних цінностей. Хоча відомі поодинокі випадки передачі церковних цінностей іншим общинам.

У Російській імперії будь-яка старообрядницька церемонія, що відбувалася поза стінами церкви чи молитовного будинку, розглядалася як “оказательство розколу”, тобто його пропаганда. Так, 16 серпня 1864 р. були затверджені приписи “Особливого тимчасового комітету у справах розкольників”, які передбачали:

– *“признать публичным оказательством раскола, соблазнительным для православных, публичное ношение икон и как таковое не дозволять старообрядцам”*;

– *“на кладбищах дозволять при погребении творить молитву по принятым обрядам, с пением, но без употребления церковного облачения”*;

– “...дозволить творить общественную молитву, исполнять требы и совершать богослужение по их обрядам, как в домах, так и в особо предназначенных молитвенных зданиях, при том непременно условии, чтобы не было публичного, соблазнительного для православных оказательства раскола”;

– “...допустить исправление приходящих в ветхость часовен и других молитвенных зданий, но с тем, чтобы внешний вид здания не был ни в чем изменяем, независимо от строгого соблюдения запрещения иметь наружные колокола или кресты” [7, с. 265].

Старообрядцям суворо заборонялися зовнішні хресні ходи, навіть в огорожі храму, тому навіть на Пасху хресний хід проходив усередині храму по його периметру.

Метою цих і подібних їм дій, що повністю втратили силу лише в 1905 р., було, з одного боку, приховати старообрядців, вивести їх із суспільного контексту, нічим не нагадувати суспільству про їх існування, а з іншого — примусити їх до переходу в пануюче сповідання. Оскільки старообрядницьке священство не визнавалося, священників не допускали ні в лікарні, ні у в'язниці, ні у військовій госпіталі (навіть до вмираючих), ні, тим більше, у військові частини.

В Ухвалі про релігійні об'єднання ВЦВК і РНК (08.04.1929 р.) в значній мірі враховували досвід царської адміністрації, розповсюдивши його тепер уже на всі конфесії, в чомусь посиливши, а в чомусь і пом'якшивши його. Якщо релігійні ходи, а також здійснення релігійних обрядів і церемоній просто неба допускалися з особливого кожного разу дозволу, а для релігійних слугинь, пов'язаних з похоронами, вищезгаданих дозволів не вимагалось, то хресні ходи, принаймні формально, дозволялися.

22 серпня 1945 р. формально був дозволений церковний дзвін. Хрести на храмах, що збереглися, не заборонялися ніколи. Проте радвілада повністю усунула священників з лікарень, виправних установ і військових частин. Церква була обмежена храмами. Не варто нагадувати про те, яка доля чекала тих, хто відкрито сповідав віру в Христа.

Слід згадати ще той факт, що шлюби старообрядців уряд не визнавав. Старообрядці не могли мати законні сім'ї. За шлюбне життя без вінчання вони віддавалися до суду, а особи, що мали намір одружитися, повинні були відмовитися від старої віри,

бо старообрядців зі старообрядцями вінчати заборонялось; дітей, народжених у старообрядців, хрестити наказували у православної церкві, чим намагалися поступово дійти до вимирання старообрядництва. До 1874 р. всі старовіри, що не бажали хоча б для видимості вінчатися в пануючій церкві, вважалися такими, що живуть “у блуді”; їх діти числилися незаконно народженими і не мали ніяких прав спадкоємства. Крім цього, духовна влада всіляко руйнувала старообрядницьку сім'ю. Наприклад, якщо який-небудь духовно неміцний старообрядець хотів кинути дружину, від нього не вимагалось розривати шлюб: достатньо було перейти в пануюче сповідання — і вже можна вінчатися з іншою жінкою в новообрядницькому храмі, не маючи перед кинutoю дружиною і дітьми ніяких зобов'язань. В 1874 р. вийшов указ про запис старообрядницьких шлюбів в поліцейських управліннях, але вся реєстрація була обставлена так, що зробила цю процедуру принизливою і важкою для виконання.

Та впродовж двох сторіч духовні і світські власті розбещували найширші народні маси, профануючи святість шлюбу, впроваджуючи в свідомість поняття цивільного шлюбу. Отже, широке та швидке розповсюдження цивільного шлюбу не могло б відбутися, якби не було підготовлено.

Влада, як царська, так і радянська, розуміла, що джерелами, натхненниками живої віри є великі духовні центри, в першу чергу монастирі. Саме на них і був направлений удар. В таких заходах відпрацьовувалися всі сторони боротьби з церквою — від формально-юридичної до каральної. Наприклад, в Бессарабії монастирі зачинялися з причин близькості кордону, як осередок клікушества, неучтва тощо [18].

Отже, можемо зробити висновок, що синодальна православна церква в радянські часи опинилася в таких самих умовах, в які поставила свого часу старообрядництво. Деякі представники синодальної православної церкви в наш час зрозуміли свою помилку, звертають увагу на те, що слід переглянути своє відношення до старообрядництва, також розглядається питання об'єднання православної церкви.

Джерела та література:

1. Князьков С. Как начался раскол русской церкви. Исторический очерк. — Изд-е 2-е, исправл. и дополнен. — Ростов-на-Дону, 1906; Князьков С. Старообрядчество во времена Петра Великого // Из прошлого Русской земли. Время Петра Великого [репринт. воспроиз. изд. 1909 г.]. — М., 1991.
2. Мельгунов С. П. Москва и старая вера. Очерк из истории религиозно-общественных движений на рубеже XVII — XVIII вв. — М., 1917.
3. Мельгунов С. П. Старообрядцы и свобода совести (О необходимости для старообрядцев отделения церкви от государства). Исторический очерк. Издание второе. — М., 1917.
4. Ковальчук Я. Старовіри. — Харків, 1931.
5. Солженицын А. И. Послание Третьему Собору Зарубежной Русской Церкви 1974 г. // Цит. по: Русь Православная. — № 34. — С. 2.
6. Панкратов А. Как мирянин не дал митрополиту сжечь “Кормчую” // http://religion.ng.ru/facts/2000-04-26/6_kormchaya.html
7. Мельников Ф. Е. Краткая история древлеправославной (старообрядческой) Церкви. — Барнаул: Изд-во БГПУ, 1999. — С. 181-182.
8. Ершова О. Е. Старообрядчество и власть. — М., 1999.
9. Дзюбенко М. Борьба с Церковью: трансляция опыта // <http://religion.russ.ru/state/20020513-dzubenko>
10. Федорова А. И. Влада і релігія у XVII ст.: взаємовідносини царя Олексія Михайловича і боярині Ф. П. Морозової // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць. — Вип. 1 (2) 2002. — Одеса, 2002. — Ч. II — С. 244-247.
11. Щапов Я. П., Васильева О. Ю. и др. Христианские вероисповедания и государственная власть в России в XVIII — первой половине XX века // Отечественная история. — 1998. — № 3. — С. 157; Філія державного архіву Одеської області в м. Ізмаїлі (далі — ФДАОО в м. Ізмаїлі). — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 110; Ф. 592. — Оп. 1. — Спр. 3, 5, 20, 21, 23; Державний архів Одеської області. — Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 163 та ін.
12. ФДАОО в м. Ізмаїлі. — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 168. — Арк. 1, 10 — 10 зв., Спр. 112. — 35 арк.; Ф. 136. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 24 — 25 зв., Спр. 134. — 10 арк.; Ф. 513. — Оп. 1. — Спр. 196. — 30 арк., Спр. 190. — Арк. 11 — 11 зв.; Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 290 — 292 зв.
13. Аксаков И. А. О бессарабских раскольниках // Русский архив. — 1888. — № 11. — С. 434-45; Його ж. Письма из Бессарабии // Письма из провинции. — М., 1991. — С. 243-295.
14. Липранди И. П. Краткое обозрение существующих в России расколов, ересей и сект как в религиозном, так и политическом их

- значенні с некоторыми по сему предмету замечаниями // Старообрядцы в Румынии. Русские писатели о липованах. — М., 1995. — С. 112-116.
15. Архивы Кремля. Политбюро и Церковь: 1922-1925. — В 2-х кн. — Кн. 1. — М., 1997. — С. 203, 205, 207, 208 // Цит. за: М. Дзюбенко. Борьба с Церковью: трансляция опыта // <http://religion.russ.ru/state/20020513-dzubenko>
16. Краткая история русской древлеправославной церкви / Под редакцией Г. Чистякова. — С. 12 // <http://www.rpsc.ru/index.php>
17. Ф. Воловей. Разбор объяснения старообрядца по поводу ответа К. П. Победоносцева на поступившую на Высочайшее Имя телеграммы от измаильских старообрядцев // КЕВ. — 1897. — № 9. — отд. неоф. — С. 234-239.
18. Див.: Федорова А. І. Старообрядницькі монастирі на півдні Бессарабії // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. — Ізмаїл, 2002. — Вип. 12. — С. 20-22; Федорова А. І. Антирелігійна кампанія проти старообрядницьких церков та монастирів Одещини (кінець 40-х — початок 50-х рр. ХХ ст.) // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. — Вип. 5. — Одеса, 2005. — С. 71-82.

В. Л. Цубенко

**ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКОГО
(ХАРКІВСЬКОГО) ВІЙСЬКОВОГО ПОСЕЛЕННЯ КАВАЛЕРІЇ.
1817–1857 рр.**

Бурхливий розвиток в Україні в середині ХІХ — початку ХХ ст. історичної, етнографічної, статистичної та інших гуманітарних наук як складових об'єктивного процесу національного відродження викликали гостру потребу переосмислити, по-новому відтворити історію країни загалом і особливо її регіонів. У цьому плані є показовим дослідження населених місць Українського військового поселення Харківської губернії. Дослідження даного питання розпочалося у середині ХХ ст., але через брак необхідних джерел наявні монографії [1, 3, 10], дисертаційні дослідження [2] та статті залишають чимало недостатньо розроблених аспектів, зокрема, території і населених пунктів Українського військового поселення. Публікація має за мету розкрити територіальний устрій Українського військового поселення 1817-1857 рр. Для з'ясування цих питань залучено: